

УДК 371.4

Порівняльний аналіз педагогічних поглядів Г. Сковороди та Р. Штайнера

Олена Іонова,

доктор педагогічних наук, професор,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди

У 2019 році виповнюється сто років від дня заснування першої вальдорфської школи (м. Штуттгарт, Німеччина), фундатором якої є Рудольф Штайнер — видатний філософ, педагог, творець духовно-наукового людинознавства (антропософії).

За багаторічну історію існування вальдорфська педагогіка не лише не зникла зі світового освітнього простору, а навпаки зміцнилася та перетворилася на широкий міжнародний освітньо-культурний рух, який охоплює понад 60 країн світу — країн із різним політичним устроєм, культурно-історичними й релігійними традиціями.

На сьогодні у вітчизняній системі освіти працює низка шкіл (м. Дніпро, Київ, Кривий Ріг, Одеса, Харків), які орієнтують свою діяльність на гуманістичні принципи вальдорфської педагогіки.

Успішне функціонування української вальдорфської школи можливе лише за умов усеосяжної проробки зв'язків антропософії та вальдорфської педагогіки з різними сферами вітчизняної культури — філософією, антропологією, соціологією, культурологією, психологією, педагогікою. Це надто важливо для збереження духовно-педагогічної ідентичності вальдорфської школи і гармонійного входження Штайнер-педагогіки в національну освіту та духовний простір української культури.

Така робота дає можливість зв'язати обірвані коріння вітчизняної культури,

усвідомити глибинний зв'язок усіх народів і культур у єдиному цілому. Плоди всіх цивілізацій, усіх культур людство зберігає як свою духовну історію, окремі складники якої — культури окремих народів. Така робота — це початок повернення, відродження антропософії та вальдорфської педагогіки в Україні, а отже, шлях, завдяки якому сучасна школа може оплодотворитися цілющими імпульсами, що йдуть із Штайнер-педагогіки.

У зв'язку з цим звернемося до мудрої казки Й. Гете — «Казки про Зелену Змію та Лілію», де одним із персонажів є старий із лампою, якому не дозволялося освітлювати пітьму. Його лампа могла світити лише там, де є світло. Вона не світить тим, хто не посилає назустріч своє власне внутрішнє світло пізнання [3].

Так і нам, щоб сприйняти імпульс вальдорфської педагогіки, необхідно назустріч їй звернути внутрішнє світло — світло вітчизняної педагогічної традиції. Тоді вогонь, який вона пронесла скрізь випробування часом, спалахне новим життєтворчим вогнем у світлі духовної мудрості, що дає антропософія.

Про це саме говорить і Г. Сковорода: «Світло можна побачити тоді, коли світло в очах уже є».

Паралель «Й. Гете — Г. Сковорода» не випадкова: Р. Штайнер, за його власним висловом, будував свої основні філософські праці на гетевському світогляді.

Мета статті — висвітлити духовну спорідненість і співзвучність педагогічних поглядів Г. Сковороди та Р. Штайнера.

Аналіз спадщини Г. Сковороди свідчить про те, що він як знавець античної філософії свої педагогічні погляди висловлює в душі «пайдеї» Платона. Це означає, що у процесі освіти мають бути створені умови, за яких розвиток людини відбувається на шляху єдності та взаємопроникнення основ людського буття і одвічних цінностей — істини, добра, краси, щоб пізніше перетворитися на мудрість, мораль і творчість.

Про це ж читаємо й у Й. Гете — у його вищезгаданій казці, де в художніх образах показано, що вільною особистістю людина може стати тією мірою, наскільки вона зможе свідомо сприйняти у свою волю силу добра, у почуття — красу, у пізнання — істину та свідомою й вільною діяльністю самостійно пов'язати їх у своїй душі.

Гаме цей підхід до розвитку людини реалізовано Р. Штайнером в освітній практиці — у дидактиці та методах вальдорфської школи, вихідною точкою якої є уявлення про свободу людини й вільне виховання, про те, що діти несуть у собі зерна того, чим вони стануть у дорослому житті, і вихованню необхідно дати цим зернам необхідне для їх зростання живлення. Останнє базується на заповіді: для дітей світ спочатку добрий, потім — прекрасний, а пізніше — істинний — і сам по собі є витвором мистецтва [10].

Слід наголосити, що ідеї єдності істини, добра і краси завжди живили видатних представників культур слов'янських народів.

Найбільш яскравими носіями цих ідей на початку ХХ століття були видатні митці російської та української культур, які не пройшли повз антропософського руху, що народжувався в той час, а отже, їхній світогляд, їхня творчість і громадська діяльність мають безпосереднє відношення до предмету даного дослідження.

Серед діячів російської культури це: К. Богуславська, М. Волошин, В. Кандин-

ський, К. Малевич, Б. Пильняк, М. Собашникова, В. Хлебніков, М. Чехов, а також А. Білий — відомий поет-символіст, один із будівників першого Дому Гете (Гетеануму, поблизу м. Базеля, Швейцарія) — світового центру антропософського руху.

У українську культуру початку ХХ сторіччя антропософський імпульс приніс насамперед Л. Курбас, який, навчаючись у Віденському університеті, познайомився з Р. Штайнером.

Саме Р. Штайнер (австрієць за походженням) підвів Л. Курбаса до філософії українця Г. Сковороди. На думку Р. Штайнера, Г. Сковорода був «визначним слов'янським мислителем», основоположником істинно слов'янського типу філософського осмислення світу, яке невід'ємне від живого життя і православ'я.

Таке ставлення Р. Штайнера до Г. Сковороди виправдане, адже його філософія близька антропософії багатьма гранями, перш за все вченням бого- і людинопізнання, ідеєю протиставлення «внутрішньої» (духовної) людини — «зовнішній», заглибленій у повсякденну марність та ілюзію світу.

Варто відмітити, що високо цінований Р. Штайнером філософ В. Соловйов уважав себе учнем Г. Сковороди. І не випадково, що А. Білий свій епохальний твір «Петербург», написаний під впливом Р. Штайнера, закінчує згадкою про Г. Сковороду, якого читає перетворений (цілковито внутрішньо змінений) герой роману [1].

Л. Курбас, захопившись відродженням Р. Штайнером містеріальним театром, в основі якого лежали антропософські ідеї відкритості загальнолюдським цінностям, співпраці та співтворчості людини та космосу, повернувшись в Україну, розпочав активне втілення штайнерівських ідей на національному ґрунті. Для чого він разом із живописцем Г. Нарбутом створив гурток «творців і науковців» (Київ, 1916), де вивчалися «штайнерівські теорії». Членами гуртку були видатні представники української культури (Ф. Ернест, М. Зеров, М. Семенко, Я. Степовий, П. Тичина

та інші), які пізніше ввійшли в історію як «Розстріляне Відродження» [6].

Будучи за своєю сутністю єдністю антропософської етики, естетики та соціальної спрямованості людини, цей гурток висував такі цілі: координація діяльності представників різних мистецтв, розробка проектів майбутньої національної культури, пошук і підготовка кадрів завтрашнього дня — людей, які були б здатні очолити майбутні суспільно-політичні організації.

Із 1926 р. антропософська група діяла й у Харкові, де із співтворчості Л. Курбаса і М. Куліша народився театр «Березиль», у якому українські фольклорні витоки поєднувались з антропософськими ідеями, із духовно-науковою філософією.

Антропософська символіка, яку знав і використовував М. Куліш у п'єсах, написаних у цей період, була близька й ідеологу, подвижнику українського «Відродження» М. Хвильовому, твори якого пронизані антропософським змістом, кодами і значенням [5, 6].

Отже, творчість українських митців початку ХХ століття — це не просто співзвучність ідей Г. Сковороди і Р. Штайнера, це міцне звучання двох культур в унісон.

Інше, тісно пов'язане з раніше розглянутим, положення, що є спільним для педагогічних поглядів Г. Сковороди та Р. Штайнера, це ідеал антропологічного універсалізму, який базується на образі людини як неподільної єдності її тіла, душі та духу. Останнє вимагає у процесі навчання й виховання пізнання природи людини, розвитку особистості як цілісної істоти, її розуму і волі, думок і дій, серця і рук.

Так, педагогічні максими Г. Сковороди впливають з його теорії пізнання, з ідеї єдності макрокосму (Універсуму) і мікркосму (людини). І саме людину він вважає початком, центром, смыслом і завершенням усього, що відбувається у світі: «Превосходнейшая степень человека состоит в том, чтобы стать человеком... Не будь ни вельможей, ни ростовщиком, ни Алки-

дом, ни Пигмеем! Будь только человеком. Человеком и обретешь благо» [7, 8].

Г. Сковорода розуміє освіту як процес виявлення істинного покликання («природної сродності») кожної людини до певного роду діяльності: «Мертва совсем душа человеческая, не отрешенная к природному своему делу, подобна мутной и смердящей воде. По сей-то причине искусный врач неудачно лечит. Знающий учитель без успеха учит. Остаешься же в природном твоём звании». «Воспитание же истекает от природы...», «... не мешай только ей, а если можешь, отвращай препятствия, и будь-то дорогу ей очищай, воистину сама она чисто и удачно совершит. ... Яблони не учи родить яблока; уже сама натура ее научила... Учитель и врач — несть врач и учитель, а только служитель природы, единственные и истинные врачевницы и учительницы...» [7, с. 305–306].

Виховання й самовиховання, пізнання й самопізнання для Г. Сковороди — це шлях народження духовного в людині, істинної людяності, розуміння якої дозволяє пізнати в себе божественну основу. Істинна людина — це творіння самої людини й її друге народження. Істинна людина — це та, в якій гармонія тіла, душі та духу, благородне серце, «торжествуюча душа».

Першорядного значення у процесі пізнання й самопізнання (народження істинної людини) Г. Сковорода надає людському серцю — осередку і центру духовності, живого знання та одухотвореної творчої думки: «Провидит отдаленное, презирает сокровенное, заглядывает в прежебывшее, проникает в будущее, шествует по лицу океана...». Серце, даючи людині доступ до істини, веде її до самовдосконалення і самореалізації як духовної істоти: «Бо сердце ж есть корень и суть. Всякий есть тем, чье сердце в нем... чистое сердце, какое летит над всем плохим, есть голубь чистый. Дух Святой, дух знания, дух благочестия, дух премудрости, дух совета, дух славы нетленной, дух и камень веры» [7, с. 37, 57].

Одночасно Г. Сковорода славить «сродну» працю як основу людського життя, як джерело людського щастя, закликає виховувати в дітях любов до праці: «Труд есть живый и неусыпный всей машины ход... Коротко сказать, природа закаляет к делу и укрепляет в труде, делая труд сладким» [7, с.206].

У педагогічній антропології, розробленій Р. Штайнером [9–12], пізнання природи людини є одночасно метою, смыслом, вихідним пунктом, основою виховання й викладання. Завданням антропології як науки, за Р. Штайнером, є виявлення того особливого, що відрізняє людське буття від буття інших істот, що робить людину людиною.

За Р. Штайнером, людина, особливо дитина, сприймає світ не лише через органи зору, слуху тощо, а й через серце, душу. Діти своєю свідомістю живуть у світі образів, абстрактні поняття ще не доступні їм безпосередньо, тому викладання повинно бути художньо-образним, бути «одушевленим і одухотвореним, як одушевлена і одухотворена сама людина». Розумові здібності дитини мають розвиватися через «пізнання серцем».

На цьому шляху величезну роль мають заняття мистецтвом як мова серця. При цьому вальдорфська педагогіка як «здорова педагогіка спирається не на окремі види мистецтва, вона виходить з усього досвіду художнього досягнення людства» [12; с. 99], тобто передбачає заняття і музикою, і співами, і живописом, і ліпленням, і театром тощо.

Не менш важливого значення для цілісного розвитку дитини Р. Штайнер надає «одухотвореній думкою фізичній праці» — заняттям ремеслами, художній праці, що пробуджують дитину, формують уміння й навички в різних галузях людської діяльності, виховують старанність, терпіння, бажання доводити розпочату справу до кінця тощо.

Окрім того, різноманітна трудова діяльність є також ефективним засобом розвитку активності мислення учнів. Р. Штайнер відмічає, що неможливо без-

посередньо формувати інтелект дитини, навіть, якщо педагог висуває перед собою таку мету. Але «чим менше вправляють сам інтелект, чим більше надають йому можливість розвиватися з рухів рук, із художніх навичок, тим краще... Кожний, хто неспритний у рухах кисті, неспритний і у мисленні — його думки й ідеї негнучкі. І навпаки, хто має нормальну рухливість пальців, той наділений гнучкими думками та ідеями, здатний заглиблюватись у мудрість речей» [10, с. 84].

Отже, про педагогічні погляди як Г. Сковороди, так і Р. Штайнера можна говорити як про «педагогіку голови, серця і рук».

З огляду на це Штайнер-педагогіка органічно вписується в контекст вітчизняної культурної традиції. Якщо реалізовувати вальдорфські підходи з використанням нашої, часто незатребуваної сучасною школою педагогічної спадщини, то це сприятиме розвитку вальдорфської педагогіки і водночас зміцненню коріння нашої культури. І імпульс для цього несе антропософія і вальдорфська педагогіка.

Образною ілюстрацією вище зазначеного — у дусі нашого видатного співвітчизника Г. Сковороди, а також за вальдорфською традицією (оповідання наприкінці «головного уроку», що пов'язане з темою заняття й має моральний заряд) — може слугувати невеличка історія (байка) — одна з «Хасидських історій» Мартина Бубера [2].

Одному досить бідному краківському рабину Ейзеку сниться сон: він повинен поїхати до Праги й там під мостом або біля мосту він знайде скарб. Він не їде — мало що наснилось. Але сон сниться вдруге, втретє. Він думає: може неспроста і треба вирушати до Праги. У нього немає грошей на дорогу, і він пішки йде з Кракова до Праги — місяць або більше. Але міст охороняють військові, він боїться копати й тільки ходить туди-сюди. Його помічає один з офіцерів, який запитує: «Слухай, чого це ти тут ходиш?» Рабин відповідає: «Пане офіцеру, розумієте, мені наснився сон, що під цим мостом

закопаний скарб. Може, ти дозволиш покопати; за це я з тобою поділюсь скарбом».

«Послухай, — говорить офіцер, — ти повний ідіот. Мені також наснився сон, що я маю йти до Кракова з Праги до якогось рабина Ейзека, у якого за пічкою ніби лежить великий скарб. Мало що сниться. Я, звичайно, нікуди не пішов. Тому копати тут марно».

Ейзек не став копати, пішов назад до Кракова, поліз за пічку і там знайшов скарб.

Коментатор говорить: «Скарб існує й недалеко — він у тебе вдома (за пічкою). Але щоб знайти його, треба кудись податися. І саме цікаве те, що вказівку треба отримати від людини іншої нації й іншого віросповідання. І тоді все справдиться».

У ході дослідження виявлено духовну спорідненість педагогічних ідей і поглядів Г. Сковороди і Р. Штайнера в таких основних аспектах: синтез загальнолюдських цінностей істини, добра, краси як фундамент освіти людини; ідеал антропологічного універсалізму. Останній формує образ людини як мікрокосму, який відображає в собі макрокосм; розглядає людську індивідуальність як єдність її духовного, душевного й тілесного буття; передбачає усвідомлення освіти як процесу виявлення істинного покликання («природної сродності») кожної людини до певного роду діяльності; вимагає цілісного розвитку дитини, її «голови, серця і рук».

Література

1. *Бельй А.* Петербург // Собрание сочинений. Москва : Республика, 1994. 464 с.
2. *Бубер М.* Хасидские истории. Поздние учителя: [пер. с англ., нем. и иврита]. Москва : Мосты культуры ; Иерусалим : Маханаим, 2009. 376 с.
3. *Гете И.В.* Тайны. Сказка. Штайнер Р. О Гете: [пер. с нем.]. Москва : Энигма, 1996. 256 с.
4. *Ионова Е.Н.* Вальдорфская педагогика: теоретико-методологические аспекты : монография. Харьков : Бизнес Информ, 1997. 300 с.
5. *Ионова О.М.* Рудольф Штайнер у освітньо-культурному просторі // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : зб. наук. пр. Харків : ХДАДМ, 2011. № 6. С.60-63.
6. *Плющ Л.* Містерія української антропософії // Слово і час. 1994. № 9-10. С. 33-40.
7. *Сковорода Г.С.* Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. Київ : Наук. думка, 1983. 542 с.
8. *Хоткевич Г.* Григорій Савич Сковорода (український філософ). Харків : Глас, 1997. 128 с.
9. *Штайнер Р.* Общее учение о человеке как основа педагогики: [пер. с нем.]. Москва : Парсифаль, 1996. 176 с.
10. *Штайнер Р.* Духовное обновление педагогики: [пер. с нем.]. Москва : Парсифаль, 1995. 256 с.
11. *Штайнер Р.* Педагогика, основанная на познании человека: [пер. с нем.]. Москва : Парсифаль, 1996. 129 с.
12. *Штайнер Р.* Современная духовная жизнь и воспитание: [пер. с нем.]. Москва : Парсифаль, 1996. 208 с.

02.07.2019